

УДК 330.1:061

Максим Дубина

**НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ
НЕФОРМАЛЬНИХ ЧИННИКІВ**

Максим Дубина

**НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ
НЕФОРМАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ**

Maksym Dubyna

**SCIENTIFIC APPROACHES TO ESSENCE DEFINITION
OF INFORMAL FACTORS**

У межах статті розглянуто теоретичні засади визначення сутності неформальних інститутів, що функціонують у межах національної економіки, обґрунтовано важливість врахування зазначених інститутів при пізнанні об'єктів різної природи у соціальних науках. Через аналіз підходів до пізнання сутності окреслених інститутів, які вже на сьогодні сформульовані у працях учених, запропоновано авторське трактування їх змісту. Також у статті визначені та обґрунтовані основні ознаки вказаних інститутів, що притаманні їм як окремим об'єктам дослідження.

Ключові слова: неформальний інститут; формальний інститут; національна економіка; неформальний чинник; національне господарство; інституціоналізм.

Рис.: 1. Бібл.: 13.

В рамках статті розглянуто теоретичні основи визначення сутності неформальних інститутів, функціонуючих в рамках національної економіки, обґрунтовано важливість їх урахування при пізнанні об'єктів різної природи в соціальних науках. Через аналіз наукових підходів до пізнання сутності таких інститутів, які вже сьогодні сформульовані в трудах учених, запропоновано авторське визначення їх змісту. Також в статті ідентифіковані та обґрунтовані основні ознаки неформальних інститутів, притаманні їм як окремим об'єктам дослідження.

Ключевые слова: неформальный институт; формальный институт; национальная экономика; неформальный фактор; национальное хозяйство; институционализм.

Рис.: 1. Библ.: 13.

Within the article, theoretical grounds of essence defining of the informal institutions functioning in the frames of national economy are considered, importance of their considering by understanding the objects of different nature in social sciences is grounded. Through the analysis to understanding the essence of such institutions that are already at the present moment are formulated in the scientists' works, author definition of their content is offered. As well, within the article, main peculiarities of informal institutions characteristic for them as for separate objects of investigation are identified and grounded.

Key words: informal institution; formal institution; national economy; informal factor; national economy; institutionalism.

Fig.: 1. Bibl.: 13.

JEL Classification: E02

Постановка проблеми. Останнім часом у науковій літературі все частіше досліджуються концепції синтезу економічних та психологічних чинників та їх впливу на розвиток окремих секторів, галузей, суб'єктів національного господарства. Безпосередньо логічно припустити, що будь-яка діяльність, де людина знаходиться у центрі вивчення, буде пов'язана з психологічними аспектами розвитку об'єктів, що вивчаються. Це зумовлено тим, що в економічних процесах вагому роль відіграє процес прийняття рішень фізичними особами, керівниками підприємств, державними службовцями. Безпосередній вплив психологічної компоненти на розвиток економічних явищ складно ігнорувати у сучасних умовах розвитку національних господарств, де часто особливості поведінки саме людей мають найбільший вплив на подальше функціонування галузей та сфер національного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього часу підвищується роль та значущість психологічних чинників у пізнанні економічних явищ та процесів. На сьогодні такі дослідження вже мають потужний масив напрацювань, однак у порівнянні з масштабами традиційних економічних досліджень залишаються незначними. Проте інтерес учених до зазначеного поля наукової діяльності з кожним роком зростає, що дає підстави стверджувати про зміну структури економічного знання у майбутньому-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

му і розробку нової методології економічної теорії, оскільки сформовані знання часто не відповідають реальним закономірностям розвитку економічних об'єктів.

Найбільшу увагу дослідженню зазначених інституцій присвятили такі науковці: О. Г. Григор, О. Ю. Гулевич, Ю. М. Коваленко, Ю. Лисенко, О. М. Моїсеєнко, Г. І. Рибак, Н. П. Риждова, О. Ю. Сидорович, Ю. О. Укіс, А. Чухно, І. С. Шавкунова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості наукових робіт у сфері пізнання сутності неформальних чинників, природа таких чинників не до кінця вивчена, а особливості їх впливу на інші об'єкти залишаються малодослідженими.

Мета статті. Метою статті є аналіз наукових підходів до визначення сутності неформальних чинників розвитку систем різної природи та формування власної позиції щодо розуміння їх природи.

Виклад основного матеріалу. Класична економічна теорія більшою мірою ігнорує психологічну складову процесу прийняття економічних рішень і в центр свого вивчення ставить людину раціональну, обмежуючи та визначаючи особливості її поведінки, основні аспекти якої можуть бути визначені досить ґрунтовно у таких пунктах: максимізація до отримання доходу, прибутку; мінімізація витрат; кореляційна залежність між ризиком та доходом; прагнення до постійного збагачення і т. ін. Такий підхід досить спрощує сам процес пізнання особливостей функціонування та розвитку економічних явищ, процесів та об'єктів, ігноруючи у більшості випадків складний світ психологічних чинників та специфічних рис їх впливу. У цьому випадку складно не погодитися з А. Колот та О. Кравчук, які зазначають «суто економічні постулати дедалі менше постають у вигляді будівельного матеріалу, з якого можна мурувати сучасне і майбутнє економічне життя країни, домогосподарства, кожної людини. Водночас як будівельний матеріал дедалі більше мають постачати позаекономічні чинники – морально-духовні, пов'язані зі свідомістю, вічними людськими цінностями як індивідуального, так і колективного, суспільного характеру» [4, с. 18].

Підтвердженням зростання наукового інтересу до вивчення неекономічних чинників, що впливають на розвиток економічних процесів, також є передові дослідження, що визнані світовою науковою спільнотою. Зокрема, у 2015 році Нобелівська премія з економіки була присуджена Анґусу Дітону, який присвятив свої дослідження питанням споживання, бідності та добробуту. Учений зауважує, що «для формування економічної політики, яка сприяла б добробуту і знижувала рівень бідності, нам для початку необхідно зрозуміти, як обирає кожен окремий споживач, – йдеться в повідомленні шведської Королівської академії наук» [7]. Отже, значну увагу в дослідженнях присвячено не лише економічній складовій, але і психологічним, поведінковим аспектам, що вже змінює вектор самого дослідження і вимагає формування нової методології вивчення таких явищ, окреслених взаємодій та кореляцій, поглиблення теоретичної бази їх пізнання.

Незважаючи на досить тривалу історію розвитку інституціоналізму як наукової течії в економічних дослідженнях, у межах якої найбільшу увагу приділяють аналізу неформальних чинників, їх впливу на різні об'єкти та явища, саме неформальним інститутам відводиться у наукових роботах незначна увага, а більше науковці зосереджуються на пізнанні формальних інститутів. Це цілком є логічним, враховуючи, що формальні інститути за своєю природою є більш зрозумілими та являють собою виражені у практиці дії самих людей (закони, норми, інститути влади). Такі інститути простіше досліджувати і їх вплив є більш раціональним та зрозумілим і, що важливо для наукових досліджень, піддається якісному й кількісному виміру. У роботах учених неформальні фактори здебільшого розглядають у контексті саме обґрунтування закономірностей створення та підтримки формальних інститутів.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Досить складною ситуацією у сфері пізнання неформальних факторів, їх впливу на розвиток різних об'єктів є ідентифікація сутності категорії «неформальний фактор», її відмінностей від таких понять, як «неформальний інститут», «неформальне правило», «неформальна норма». У більшості наукових робіт такі категорії розглядаються як ідентичні, проте, розуміючи відмінність між фактором та інститутом як універсальними категоріями науки, логічно припустити, що неформальний фактор та неформальний інститут також мають відмінності. Однак у межах статті, враховуючи її тематичну направленість, не вбачаємо за доцільне поглиблювати цей напрям наукових досліджень і неформальний інститут розглядатимемо як неформальний фактор також. На рисунку наведено основні концептуальні підходи до трактування категорії «неформальний інститут».

Аналізуючи дані рисунку, зауважимо, що потенціал вивчення неформальних інститутів на сьогодні є значним. Його сутність проявляється у наступному.

1. Вивчення зазначених інститутів з позиції їх системного дослідження, розгляду як єдиної сукупності чинників, які реалізують значний тиск на сучасні соціальні, в тому числі економічні, відносини і процеси. Такі дослідження дозволили б створити єдиний простір вивчення неформальних інститутів, сформуванню методологічний базис їх пізнання. Ці питання є недостатньо вивченими не лише з позиції методології, але й у теоретичному плані: не сформовано концепцію системи неформальних чинників, систему неформальних економічних чинників, невивченими залишаються особливості впливу такої системи на розвиток різних соціальних компонентів, у тому числі й національного господарства. Вважаємо, що зазначені вище питання є актуальними, враховуючи сучасні тенденції розвитку національних економік, підвищення ролі людини в системі економічних відносин та збільшення кількості наукових праць, у яких індивід розглядається вже не лише з примітивної позиції постійного бажання максимізувати власний дохід, а як складний суб'єкт, якому притаманні і раціональні, і ірраціональні дії.

2. Вивчення конкретних неформальних інститутів та обґрунтування їх впливу на розвиток макроекономічних систем і окремих їх компонентів. У такому випадку акцент робиться на дослідженні кореляції між двома об'єктами дослідження, одним з яких виступає певний неформальний інститут. При цьому акцент робиться на особливостях його впливу на розвиток економічних процесів, явищ, об'єктів. Особлива увага приділяється факторам розвитку такого інституту, специфічним рисам його виникнення та функціонування. Важливо значну увагу приділити механізмам, реалізація яких дозволила б підвищити позитивний вплив неформального інституту на розвиток економіки або її окремих компонентів. У такому випадку наукове дослідження набуває більш мікроекономічного характеру, але лише з позиції вивчення неформального інституту, оскільки відбувається його конкретизація та наукова обґрунтованість. Проте його вплив може розширюватися не на окремі мікроекономічні об'єкти, а і на значні макросистеми, включаючи як національну економіку загалом, так і окремі її компоненти: галузі національного господарства, ринки продуктів, товарів, послуг і т. ін.

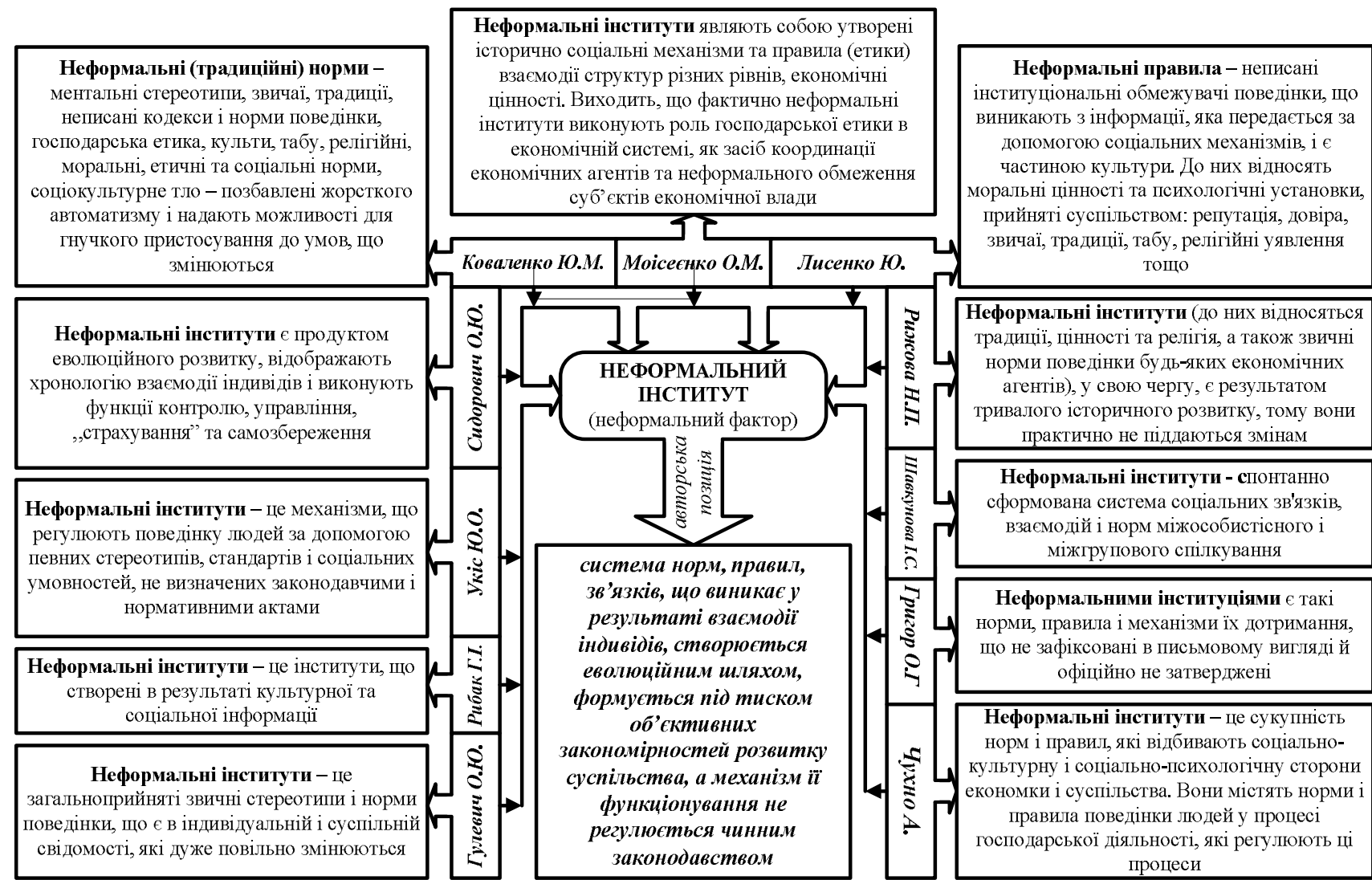

Рис. Сутність категорії «неформальний інститут»

Джерело: складено автором на основі [1, с. 132; 2, с. 36; 3, с. 58; 5, с. 50; 6; 8, с. 183, 9, с. 76; 10, с. 122; 11, с. 5–6; 12, с. 5; 13, с. 17–18].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Використовуючи авторську концепцію визначення сутності неформального інституту, що наведена на рисунку, варто ідентифікувати основні характерні ознаки неформальних інститутів, що їх відрізняють від іншої сукупності таких об'єктів. До основних із таких ознак варто віднести такі.

1. Неформальні інститути формуються еволюційним шляхом під тиском різних об'єктивних обставин, що виникають у суспільстві і визначають його розвиток. У багатьох випадках неформальні інститути виникають на протидію існуванню формальних інститутів, які за своєю природою виявляються неефективними.

2. Неформальні інститути є частиною суспільних норм та правил і тому виникають серед людей, які починають їх підтримувати, і величина цієї підтримки визначає масштаб існування такого інституту та його вплив на розвиток суспільства загалом.

3. Неформальні інститути є сукупним поняттям, яке містить у собі значну кількість різних за своєю природою чинників, що мають здатність впливати на розвиток суспільства. Ідентифікувати такі чинники повністю неможливо, оскільки вони різняться між суспільствами і постійно перебувають у трансформаційних процесах, адаптуючись під основні напрямки розвитку країн.

4. Існування неформальних інститутів є загальновідомим явищем, однак, переважно функціонування таких інститутів не регулюється чинним законодавством або іншими нормативними та кодифікованими нормами. У випадку регламентації особливостей функціонування неформальних інститутів вони перетворюються на формальні.

5. Неформальні інститути за своєю природою формують обмеження різної природи на поведінку окремих суб'єктів і тим самим становлять частину системи чинників, що впливають на процес прийняття рішень окремими індивідами. Особливого значення у цьому процесі набувають стійкі неформальні інститути, які реалізують вплив на людину з її дитинства, формуючи міцний фундамент її світосприйняття, що є основною подальших її дій у різних сферах, у тому числі і в економічних відносинах.

6. Неформальні інститути є стійкими нормами, які формувалися у межах суспільства тривалий час і тому процес їх змін є також тривалим і складним. Фактично навіть введення формальних інститутів для нівелювання сили впливу неформальних у багатьох випадках лише посилюють роль останніх. Саме тому реалізовувати вплив на неформальні інститути варто обережно, поступово, дотримуючись обдуманого алгоритму таких дій, не розраховуючи на швидкий результат.

Зміна неформальних інститутів, їх трансформація є процесом довготривалим і вимагає виваженого підходу до його впровадження. Така зміна може і повинна бути лише визначена у стратегічних засадах розвитку національної економіки. Стратегічний підхід є найбільш прийнятним у процесі зміни неформальних інститутів, або зменшення їх негативного впливу на розвиток окремих сфер суспільства.

7. Неформальні інститути досить складно піддаються логічному опису та визначенню. Здебільшого описати такі інститути за допомогою кількісних показників дуже складно, що, як наслідок, ускладнює процес вивчення їх динаміки та пізнання закономірностей трансформації. Якісний опис переважно містить у собі досить суб'єктивні думки та підходи самого дослідника і не завжди відображають об'єктивну реальність функціонування та дії таких інститутів. З іншого боку, лише через суб'єктивне світосприйняття вченого і його підхід на сьогодні можна пізнати такі інститути, їх зміну та сучасний стан впливу на різні системи. У цьому випадку сподіватися можна лише на закон переходу кількості в якість, що дозволяє стверджувати, що зростання кількості наукових праць у сфері пізнання неформальних інститутів з часом переростає в якість таких досліджень, підвищуючи ступінь об'єктивності їх результатів.

8. Неформальний інститут у науковій площині є категорією міждисциплінарною і притаманною фактично всім наукам, які вивчають суспільство, окремі його складові, індивідів та їхню поведінку. Така позиція часто вимагає уточнення сутності та законо-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

мірностей прояву неформальних інститутів у межах різних наукових досліджень та різних наук. Наприклад, у політології розглядаються одні неформальні інститути, в економіці – інші, але це не означає, що між ними немає кореляції. Така взаємодія є за своєю сутністю складною, оскільки досить часто, виникаючи у політичній площині, неформальні інститути починають здійснювати свій вплив на розвиток економічних процесів, і навпаки. Такий складний перетин формування, розвитку та впливу неформальних інститутів у поєднанні з їх досить слабкою теоретичною та методологічною сферами дослідження лише поглиблюють рівень складності їх вивчення та використання у процесах моделювання складних систем різної природи.

Таким чином, спектр видів неформальних факторів може бути досить широким і їх вплив не завжди є явним та видимим. Однак у порівнянні між різними національними економіками їх роль значно зростає, що зумовлює необхідність врахування цих чинників у процесі дослідження різних об'єктів та явищ. Варто зауважити, що специфічність неформальних чинників впливає на їх дослідження, вимагає застосування іншого апарату дослідження. Вивчення неформальних чинників також пов'язано з можливістю побудови систем їх ідентифікації, виміру, оцінювання та реалізації певного рівня управління формуванням та впливом їх на досліджувані об'єкти. Проте природа неформальних факторів обумовлює досить складний процес їх формування і, відповідно, корекції з метою посилення позитивного впливу на економічні процеси.

Висновки. У статті розглянуто теоретичні засади визначення сутності неформальних інститутів, що функціонують у межах національної економіки. Через аналіз наукових підходів до пізнання природи окреслених інститутів запропоновано їх розглядати таким чином: неформальний інститут – система норм, правил, зв'язків, що виникає у результаті взаємодії індивідів, створюється еволюційним шляхом, формується під тиском об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, а механізм її функціонування не регулюється чинним законодавством. Також у статті визначені та обґрунтовані основні ознаки зазначених інститутів, що притаманні їм як окремим об'єктам дослідження.

Список використаних джерел

1. Григор О. Г. Некоторые институциональные аспекты трансформационного периода / О. Г. Григор // Вестник КРСУ. – 2014. – Т. 14, № 3. – С. 131–133.
2. Гулевич О. Ю. Трудовой менталитет як інституціональний індикатор соціально-економічного розвитку суспільства / О. Ю. Гулевич // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2015. – № 1. – С. 35–41.
3. Коваленко Ю. М. Неформальні норми фінансового сектора економіки: економічна ментальність та інституційна довіра / Ю. М. Коваленко // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 58–68.
4. Колот А. Людина і нова економіка: теоретико-методологічний аналіз взаємодії та домінант розвитку / А. Колот, О. Кравчук // Економічна теорія. – 2015. – № 1. – С. 5–25.
5. Лисенко Ю. Сучасна парадигма інституціональних пасток / Ю. Лисенко, Г. Стрижак // Економічна теорія. – 2014. – № 4. – С. 48–60.
6. Моїсеєнко О. М. Роль формальних та неформальних інститутів економічної влади трансформаційної економіки [Електронний ресурс] / О. М. Моїсеєнко. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-412/economic-theory-and-history-412/15330-412-0477>.
7. Нобелівська премія-2015: портрети лауреатів [Електронний ресурс] // Офіційна сторінка журналу «Кореспондент». – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/tech/science/3575429-nobelivska-premiia-2015-portrety-laureativ>.
8. Рибак Г. І. Інституціональні фактори підвищення якості життя населення регіонів України / Г. І. Рибак // Комунальне господарство міст. – 2013. – № 108. – С. 181–187.
9. Рыжова Н. П. Роль институтов в международной экономической интеграции / Н. П. Рыжова // Пространственная Экономика. – 2013. – № 1. – С. 72–88.
10. Сидорович О. Ю. Концептуалізаційна сутність неформальних інститутів оподаткування / О. Ю. Сидорович // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія економічні науки. – 2016. – Вип. 16, ч. 4. – С. 120–124.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

11. Укіс Ю. О. Роль неформальних інститутів у перехідній економічній системі : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Ю. О. Укіс ; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 16 с.

12. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 4–13.

13. Шавкунова И. С. Институты и их роль в жизни общества : учеб. пособие для студентов, магистрантов / И. С. Шавкунова. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2015. – 72 с.

References

1. Grigor, O.G. (2014). Nekotorye institutsionalnye aspekty transformatsionnogo perioda [Some institutional aspects of transformational period]. *Vestnik KRSU – Journal of Kyrgyz-Russian Slavic University*, vol. 14, no. 3, pp. 131–133 (in Russian).

2. Hulevych, O.Yu. (2015). Trudovyi mentalitet yak instytutsionalnyi indyktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku suspilstva [Labor as the institutional mentality indicator of socio-economic development of society]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu – Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Audit*, no. 1, pp. 35–41 (in Ukrainian).

3. Kovalenko, Yu.M. (2011). Neformalni normy finansovoho sektora ekonomiky: ekonomichna mentalnist ta instytutsiina dovira [Informal rules of the financial sector: economic mentality and institutional trust]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, no. 2, pp. 58–68 (in Ukrainian).

4. Kolot, A. & Kravchuk, O. (2015). Liudyna i nova ekonomika: teoretyko-metodolohichniy analiz vzaie-modii ta dominant rozvytku [Man and the New Economy: theoretical and methodological analysis of the interaction and landmarks]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, no. 1, pp. 5–25 (in Ukrainian).

5. Lysenko, Yu. & Stryzhak H. (2014). Suchasna paradyhma instytutsionalnykh pastok [The current paradigm of institutional traps]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, no. 4, pp. 48–60 (in Ukrainian).

6. Moiseienko, O.M. *Rol formalnykh ta neformalnykh instytutiv ekonomichnoi vlady transformatsiinoi ekonomiky [Role formal and informal institutes of economic power of transformation economy]*. Retrieved from <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-412/economic-theory-and-history-412/15330-412-0477>.

7. Nobelivska premiia-2015: portrety laureativ [Nobel Prize 2015: portraits winners]. *Ofitsiina storinka zhurnalnalu „Korrespondent” [Site of journal “Correspondent”]*. Retrieved from <http://ua.korrespondent.net/tech/science/3575429-nobelivska-premiia-2015-portrety-laureativ>.

8. Rybak, H.I. (2013). Instytutsionalni faktory pidvyshchennia yakosti zhyttia naseleennia rehioniv Ukrainy [Institutional factors improve the quality of life of Regions Ukraine]. *Komunalne hospodarstvo mist – Utilities city*, no. 108, pp. 181–187 (in Ukrainian).

9. Ryzhova, N.P. (2013). Rol institutov v mezhdunarodnoi ekonomicheskoi integratsii [The Role of Institutions in International Economic Integration]. *Prostranstvennaia Ekonomika – Spatial Economics*, no. 1, pp. 72–88 (in Russian).

10. Sydorovych, O.Yu. (2016). Kontseptualizatsiina sutnist neformalnykh instytutiv opodatkovannia [Conceptual essence of informal tax institutes]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya ekonomichni nauky – Scientific journal of Kherson State University. Series: Economic sciences*, issue 16, part 4, pp. 120–124 (in Ukrainian).

11. Ukis, Yu.O. (2005). Rol neformalnykh instytutiv u perekhidnii ekonomichnii systemi [The role of informal institutions in the transitional economic system]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University (in Ukrainian).

12. Chukhno, A. (2008). Instytutsionalizm: teoriia, metodolohiia, znachennia [Institutionalism: theory, methodology, significance]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, no. 7, pp. 4–13 (in Ukrainian).

13. Shavkunova, I.S. (2015). Instituty i ikh rol v zhizni obshchestva: ucheb. posobie dlia studentov magistrantov [Institutes and their role in the life of society: Textbook. Allowance for students, undergraduates]. Irkutsk: Izd-vo BGUEP (in Russian).

Дубина Максим Вікторович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Дубина Максим Вікторович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Dubyna Maksym – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: maksim-32@ukr.net; mvdubyna@gmail.com